

ИСТОРИЈСКИ ИНСТИТУТ У ТИТОГРАДУ 1948 — 1968

У развиту црногорске историографије можемо издвојити три периода.¹ Они се поклапају са три периода у развиту Црне Горе које раздвајају два свјетска рата. Први се период односи на вријеме постојања независне црногорске државе до првог свјетског рата, други на вријеме између два рата и трећи на период после другог свјетског рата. Сваки од ових периода црногорске историографије наслања се и надовезује на позитивна искуства и успјела достигнућа претходног периода. Ти спојеви су често персонифицирани појединим историчарима, који, поникли или школовани у претходном периоду, доносе собом у нови период и многе карактеристике, позитивне и негативне, тог минулог периода. Са тог становишта ми можемо говорити о једној непрекинутој линији у развиту црногорске историографије, иако сваки од тих периода има своје квантитативне и квалитативне особности и мада увијек не значи просто продужење предходног, што нарочито важи за овај трећи период, који је у многоме везан за активност Историјског института.

Изучавање прошлости Црне Горе била је област у којој су се прво окушале домаће научне снаге. У исто вријеме то је била област која је прва била предмет донекле организованог научног истраживања. До тога долази онда када у Црној Гори почиње да се развија модерно грађанско друштво, а то је било после рата 1876 — 1878, када је Црна Гора, захваљујући знатном територијалном увећању, почела много брже привредно и културно да се развија. И није случајно што се баш у тој ситуацији скромне научне снаге окрећу прво прошлости Црне Горе. Требало је одредити једну индивидуалност која се, захваљујући поменутиим процесима, баш у овом периоду истиче, а то је било могућно ако се прије свега утврде они историјски токови и претпоставке који су довели до те индивидуалности, којој је требало одредити мјесто и однос према другим сличним индивидуалностима. Због тога нам се чини да је природно и разумљиво што су у таквој ситуацији намјере и резултати тих првих научних подухвата били романтичарски обојени.

¹ Под појмом црногорска историографија подразумијевамо активност у области историјске науке која се одвијала у Црној Гори за разлику од много ширег појма историографије о Црној Гори.

Ови први научни напори, индивидуални или колективни, били су везани за име појединаца ентузијаста. Овдје у првом реду треба поменути име Марка Драговића, који је, у одсуству једне научне установе предузимао кораке да преко просвјетних државних органа прикупља историјску, етнографску и књижевну грађу. Његова намјера да формира једну научну институцију, коју је назвао „књижевно друштво“, није се реализовала, јер су научне снаге Црне Горе онога времена биле врло скромне. Истина, на истраживању црногорске прошлости ангажовале су се и неке научне установе из других југословенских центара, првенствено из Београда и Загреба. У том погледу треба посебно напоменути активност Јована Цвијића и Ј. Ердељановића, под чијим се руководством у Црној Гори формирало неколико вриједних истраживача црногорске прошлости.

Основна пажња у овом периоду поклоњена је прикупљању и објављивању грађе, прије свега домаће и донекле руске. Направљен је и корак даље, па се на основу те грађе почело са писањем студија о појединим периодима и личностима црногорске историје. У вези са тим ваља споменути активност др Лазара Томановића.

Било је планова да се приступи систематском истраживању у страним архивима, али се у томе није успјело. То су радили поједини историчари ван Црне Горе, па су на основу те грађе почели да критичкије обрађују поједине дотађаје из црногорске прошлости.

Када говоримо о овим напорима не можемо а да не спомењемо Павла Аполоновича Ровинског, иако оно што је он написао не спада у црногорску историографију. Али с обзиром на то да је у Црној Гори провео око 25 година, он је у многоме дјеловао као домаћа научна снага и имао непосредног и огромног утицаја на оно што је у овој области рађено у Црној Гори.

Када говоримо о домаћим подухватима на обради црногорске прошлости ваља поменути и једну иницијативу цетињског двора. Ријеч је о жељи књаза Николе да се поводом прославе 200-годишњице доласка на управу Црне Горе владајуће куће Петровића напише једна историја Црне Горе за тај 200-годишњи период. Интересантно је напоменути да је 1893. године у ту сврху расписан и конкурс у коме се каже: „Ко напише најбољу историју Црне Горе од како нам влада кућа Петровића Његоша до данас добиће награду од 1.000 талијера“. Чак је, одмах послје расписивања конкурса, књаз Никола лично одржао један састаanak са цетињским професорима и позвао их да ову историју напишу. Али одзива на конкурс није било, па је Одбор за прославу задужио професора Лазара Перовића да напише ту књигу. Перовић је то урадио за врло кратко вријеме, али његов рад нема научне вриједности.²

² Види о томе: Др Димо Вујовић, *Подизање споменика владици Данилу на Орловом кршу 1896*, Старине Црне Горе, V, 1965.

Но без обзира на све иницијативе и покушаје, па и извјесне резултате, може се рећи да за вријеме старе црногорске државе није било услова да се приступи организованијем изучавању црногорске прошлости, нити формирању неке научне установе у тој области.

Нешто више организованих напора у изучавању црногорске прошлости било је између два рата. У том погледу значајне датуме представљају: покретање часописа „Записи“ 1927. године и формирање Цетињског историјског друштва 1934. године, чији орган од 1935. године постају „Записи“.³ Друштво је основано са мотивацијом да се прошлост Црне Горе слабо познаје „а многобројна драгоцјена изворна грађа пропада, те је треба што прије спасити и сачувати за историју“. Сматра се да би се то „најбоље могло урадити издавањем једног часописа, у коме би се објављивала грађа из Цетињског архива и разне студије из политичке и културне историје Црне Горе и сусједних јој крајева“.⁴ Треба истаћи да је ова активност везана, прије свега, за имена Душана Вуксана и Риста Драгићевића и да се претежно састојала у објављивању домаће грађе, која се чувала у Државном музеју. Са тог становишта то је продужење активности из претходног периода, али сада много организованије, систематскије и обимније. Није се имало могућности и научних снага, а ни времена, да се поклонни пажња праћи из других домаћих и иностраних архивских центара, па је ова активност неминовно носила на себи печат једностраности. Но, без обзира на то, постигнуто је много на реализацији оног дијела задатка који је себи поставило Цетињско историјско друштво, а који се односи на објављивање грађе из Цетињског архива. Снаге ван Црне Горе, а међу њима и неки Црногорци, изучавају и стране архиве у вези са црногорском историјом.

Друпи свјетски рат је прекинуо сваку научну активност у Црној Гори на изучавању њене историје. Али чим је рат завршен, та је активност обновљена, у првом реду у оквиру Државног музеја на Цетињу. Ускоро је направљен и корак даље, јер је 1947. године формирано Историјско друштво Црне Горе, које је наредне, 1948. године, почело да издаје свој орган „Историјске записе“. У ствари, ово је било у извјесном смислу обнављање Цетињског историјског друштва и његовог органа „Записа“. Али

³ О *Записима* опширно су писали Др Ђоко Пејовић, и Ристо Драгићевић у јубиларном трећем броју *Историјских записа* за 1967, који је посвећен 40-годишњици „Записа“.

⁴ *Записи*, 1935, VIII, књ. XIII, св. 2, стр. 128.

Године 1933. основано је у Београду Друштво за проучавање историје Црне Горе. Али оно није много урадило на проучавању те историје. На другој сједници Цетињског историјског друштва, 3. јула 1934, расправљано је о односу овог према београдском друштву, па је ријешено: „Да се рад Друштва за проучавање историје Црне Горе има сконцентрисати на Цетињу, гдје се налази богата изворна архивска грађа за прошлост ових крајева“.. (Исто).

историчари, научни радници нијесу тиме били задовољни, јер су сматрали да се прошлост Црне Горе може успјешно изучавати и обрађивати тек ако се формира посебна научна установа. Зато се у једном предлогу о организацији и реорганизацији музеја у Црној Гори, који је поднесен предсједнику владе НРЦГ 5. јуна 1948. године, предлаже формирање „научно-историјског института“ о чијим задацима се каже сљедеће:

„Научно-историјски институт би требао да буде самостална установа која би поред осталог научног посла давала научну основицу организације свих музеја у Црној Гори. Овај Институт би требао да систематски и по плану сређује и разрађује грађу за историју Црне Горе, те да након прораде и обраде појединих проблема из појединих прана објављује радове својих чланова. У ту сврху он треба да покрене своју библиотеку. При овом Институту требала би да буде садашња библиотека Народног музеја.“⁵

Непун мјесец дана касније, 3. јуна 1948. године, влада НР Црне Горе донијела је уредбу о формирању Института за проучавање историје црногорског народа, чији је задатак, према уредби, требало да буде „да истражује грађу од историјско-научног значаја о свим догађајима из политичког, друштвеног, привредног и културног живота црногорског народа из најдаље прошлости до најновијег времена, да све писмене радове документа и споменике из те области прибира, сређује и испитује; да све проучава правилном примјеном научних метода рада ширења научне мисли, давања правилног суда и подизања научних кадрова“.⁶ Сједиште Института било је на Цетињу.

Од тада па за 20 година Институт је прошао кроз разне фазе развоја које су на себи носиле печат времена и степена развоја нашег друштва и државе. Но без обзира што су уочљиве неколике фазе у развоју Института, чини ми се да се рад Института може подијелити на два основна периода. Први се углавном локлапа са првом, а други са другом деценијом његова постојања. Основна карактеристика првог десетогодишњег периода састоји се у томе што Институт углавном нема професионалног научног кадра, већ своје научне задатке остварује првенствено преко тзв. чланова Института и спољних сарадника. У другом периоду Институт формира сопствени професионални научни кадар и конституише се у самоуправну научну радну организацију, која научне планове остварује у првом реду сопственим научним снагама.

Да би остварио задатке који су му постављени уредбом од јула 1948. године, Институт је током 1948. године извршио потребне организационе припреме. Формирана су сљедећа одјељења:

⁵ Овај акт се налази у архиви Института повезан заједно са записницима са сједница Института за период 1948 — 1955.

⁶ Службени лист НРЦГ, бр. 16 од 20. јула 1948.

историјско одјељење, одјељење НОБ, одјељење историје културе, етнографско-археолошко одјељење, архив и библиотека. Али број и назив ових одјељења често су се мијењали. Из записника са сједнице Института од 3. јануара 1951. године види се да је тзв. историјско одјељење подијељено на два одјељења, и то на одјељење за прошлост Црне Горе до краја 18. вијека и одјељење за период од почетка 19. вијека до 1918. год. Умјесто етнографско-археолошког одјељења сада постоји Археолошко и споменици културе, а етнографија је испуштена. Али у септембру 1952. год. опет се формира посебно одјељење за етнографију; период од почетка 19. вијека до 1918. подијељен је на два одјељења чија је граница 1951. година, а формирано је посебно одјељење за период од 1918. до 1941. године. Крајем 1954. формирано је још одјељење за историју Боке, чије је сједиште било у Котору, одјељење за археологију сада се зове одјељење за археологију и нумизматику, а испуштено је етнографско одјељење, да би се крајем 1956. године опет појавило. Сада опет постоји једно одјељење за период од почетка 19. вијека до 1918, а такође и за период од 1918. до 1945. год. Појављују се и два нова одјељења: за историју државе и права и библиографско.⁷

У 1965. години прихваћена је одлука да Архив и научна библиотека у Херцег-Новом и Завичајни музеј у Никшићу раде као истурена одјељења Института.

Из напријед изложене организације Института и назива његових одјељења види се да је он имао претензија да се бави не само историјом него и етнографијом, археологијом, историјом умјетности, нумизматиком и неким другим помоћним историјским наукама као сфрагистиком и хералдиком, затим архивистиком и библиографијом. Таква организација и претензије Института су производ једног времена, односно израз степена развитка појединих културних и научних активности у нас. Али са развојем таквих установа као што су Централна библиотека, Државни архив, Завод за заштиту споменика културе, Етнографски музеј, археолошка збирка, поједини музеји и архиви, чему је као нека матична установа допринио и Историјски институт, те активности су све више опадале од Историјског института и он се сводио на установу која се бави само историјском науком.

У првим годинама рада Институт је највише пажње поклонило прикупљању и сређивању архивске праће, што је резултирало из саме уредбе о формирању Института. У једном извјештају од 10. маја 1949. године каже се: „Први задатак Института је сакупљање, исписивање и објављивање историјске грађе о Црној Гори, која се налази у Црној Гори и архивима ван Црне Горе“, па је у плану рада ове установе за 1949. годину стајало:

⁷ Записници сједница Института 1948—1955. Сви подаци у овом чланку за период 1948—1956, ако друкче није назначено, узети су из записника Института, па се даље нећемо на њих позивати.

„Сређивање цетињског државног архива.⁸ Исписивање материјала који се односе на Црну Гору из задарског државног архива. Организовање архива у Котору и Херцег-Новом и почињање проучавања тих архива. Сређивање и проучавање разних општинских и манастирских архива у Црној Гори. Откупљивање историјских докумената који се налазе у приватним рукама“. Ради остварења овог плана Институт је формирао три екипе. Двије су радиле на Цетињу на сређивању архива Министарства унутрашњих и Министарства спољних послова, а једна, под руководством Јефта Миловића, радила је у Задру на преписивању грађе, прије свега оне о Његошу. Миловић је у Задру исписивао грађу неколико година и за то вријеме исписао више хиљада докумената.

И сљедећих година ова је активност била у центру пажње Института. У записнику са сједнице Института од 6. септембра 1952. године стоји: „Главну дјелатност чланови Института развили су у правцу прибирања, сређивања и проучавања архивске грађе у цетињском, которском и задарском архиву“. А у записнику од 23. децембра 1954. године: „тежиште рада у 1954. години је било проналажење и исписивање историјске грађе“. У вези са задацима за 1957. годину стајало је: „Ријешено је да се у току 1957. што више материјала из разних архива Југославије, који се односе на Црну Гору, сабира у Институту“.

Иако је 1951 формиран на Цетињу државни архив, Институт се и даље бави организационим пословима архива и архивске службе у Црној Гори. Године 1956. везује за себе архив и библиотеку у Херцег-Новом. Првог августа те исте године расправља о стању и проблемима архива у Црној Гори. Он чак преузима крупне архивске фондове као што је архива Црногорске емигрантске владе и Црногорског одбора за народно уједињење. А 1953. било је „уређено да се Архив аустријског гувернера над Црном Гором уступи Историјском институту на Цетињу“ (записник од 11 марта 1953. год.).

Осим из Задарског архива организовано је преписивање грађе и из других архива. Тако је Нико С. Мартиновић преписивао грађу из Богишићевог архива у Цавтату. Једна прилично бројна екипа преписивала је грађу из Војноисторијског института, која се односи на учешће Црне Горе у балканском, првом свјетском рату и НОБ. Ангажовани су појединци за исписивање докумената из Дубровачког и других архива, затим за преписивање чланака о Црној Гори из хрватске и далматинске штампе

⁸ Према извјештају од 10. V 1949. године, овај архив је био у саставу Института. У том извјештају стоји: „Историјском институту НРЦГ пришао је Цетињски архив који је састављен из два дијела: Државног архива и Дворског архива“. Ристо Драгићевић у свом чланку „Државни музеј на Цетињу“ наводи акт министра просвете владе НРЦГ од 1. априла 1949. „Кojим је изузет из подручја Државног музеја сав архивски фонд краљевине Црне Горе, сем такозваног Дрварског архива, па је прикључен Историјском институту и у његовом саставу је остао до децембра 1951, када је пришао новооснованој Државној архиви НРЦГ“ (ИЗ, 1957, X, књ. XII, 1—2, 92).

за Његошев период итд. Иако му је сједиште било у Цетињу, за потребе Института организовано је чак преписивање праће из Државног музеја и Државног архива (Андрија Лаиновић за период књаза Данила, а Мирчета Ђуровић за привредну историју). Године 1956. ова установа се са Институтом за историјску документацију у Сарајеву договорила о фотокопирању важне архивске праће из црногорских и других архива која се односи на Црну Гору.

Рађено је и на упознавању иностраних архива и фотокопирању из њих, докумената који се односе на Црну Гору. У ту сврху поједини чланови и сарадници Института боравили су у Француској (Ј. Јовановић, А. Лаиновић, П. Шоћ), Румунији (Ј. Јовановић), Аустрији (Ј. Миловић), Италији (С. Мијушковић), Чехословачкој (И. Радосавовић). Јефто Миловић је током 1953. године одабрао и фотокопирао приличан број докумената из бечких архива, а 1954. јављено је у Париз А. Лаиновићу да то исто уради у тамошњим архивима.

Иако је питање архивске грађе било у центру пажње Историјског института, ни тада ни касније, на жалост, није се приступило систематском издавању ове грађе. Истина, 1949. покренут је „Зборник за проучавање Његоша“, у коме је током друге половине те године требало да се објављује грађа о Његошу. У овој едицији објављени су „Мемоари Фридриха Орешковића из 1838. године, које је припремио Јефто Миловић, и „Мисија кнеза Долгоруког“, коју је припремио др Стјепан Антољак. Исте године у едицији „Странци о Црној Гори“ појавила се књига „Три Француза о Црној Гори“ у преводу и припреми Андрије Лаиновића.

Систематско издавање грађе било је у плану Института и то је био предмет расправљања на многим састанцима Историјског института, који је именовао и одбор за издавање грађе. Прво је постојао један привремени одбор, па је на састанку од 11. марта 1953. године директор Института предложио стални одбор од личности из Београда и Цетиња. Овај одбор је требало да се састане и донесе план свог рада, али до тога, изгледа, није дошло. Сљедеће године именован је нови одбор, и то од личности из Црне Горе (Ј. Јовановић, Р. Драгићевић, Ђ. Пејовић, С. Мијушковић, Ј. Миловић и Н. С. Мартиновић) (записник од 23. XII 1954. године). Двије године касније као чланови редакционог одбора појављују се: Ј. Јовановић, Р. Драгићевић и Ј. Миловић. Утврђивани су принципи по којима треба издавати грађу, а руководиоци одјелења су задуживани да одреде проблеме о којима би требало сакупити и посебно издати грађу, па су се у вези са тим у плановима Института појављивала имена појединих збирки као нпр. Документи из XVII и XVIII вијека, о раду Централне комисије 1813. у Бокци, о Петру I и Петру II, о периоду књаза Данила, о црногорским финансијама од 1860. до 1914, о првом свјетском рату.

Али од тих планова није се много реализовало. Године 1956. појавио се „Зборник докумената из историје Црне Горе (1685 — 1782)“ који је припремио за штампу Јефто Миловић, а 1958. године „Побједа на Граховцу 1858. године у списима савременика“ коју је спремио Андрија Лаиновић.

Грађа је објављивана и у „Историјским записима“, али не тако систематски и обимно како је рађено у предратним „Записима“, јер се рачунало на посебно издавање грађе. Осим појединачних докумената и мањих скупина издаване су и веће скупине докумената о појединим проблемима и догађајима. Поменућемо неке од њих: Средњовјековне латинске повеље и буле, објавио Антон Милошевић,⁹ Документа из архиве црногорских гувернадура, објавио Р. Драгићевић;¹⁰ Писма Петра I Петровића Његоша, објавио Ј. Миловић;¹¹ Из необјављене Његошеве преписке, објавио Јефто Миловић;¹² Историјска грађа из доба књаза Данила, објавио Ј. Миловић;¹³ Црна Гора и догађаји у Босни, Херцеговини и Санџаку (1878- 1879. и 1882), објавио Јован Ивовић;¹⁴ Грађа из борбе око Скадра 1913. године, објавио Андрија Лаиновић;¹⁵ Грађа из историје народне власти, објавио Н. С. Мартиновић;¹⁶ Народноослободилачка борба — документа, објавио Јован Ивовић.¹⁷

Најзад, може се рећи да, и поред тога што Институт у овом периоду није реализовао свој план систематског издавања грађе, од неоцјениве је важности посао који је он обавио око прикупљања, сређивања и упознавања с архивском грађом о Црној Гори.

Иако је у првим годинама рада основна брига Института била усмјерена на прибирању архивске грађе, постојали су и планови научне обраде појединих проблема и периода црногорске историје. Прибирање грађе била је управо припремна фаза тога рада. Од почетка свог рада Институт је посебну пажњу поклањао Његошу и његовом периоду. Повод за то била је и прослава 100-годишњице Његошеве смрти. Већ смо поменули да је

⁹ ИЗ, 1949, II, књ. III, 1—2, стр. 61—75; 3—4, стр. 183—200; 5—6, стр. 298—311.

¹⁰ ИЗ, 149, II, књ. III, 5—6, стр. 312—322, књ. IV, 1—3, стр. 86—108; 4—6, стр. 157—179; 1950, III, књ. V, 1—3, стр. 75—93; 4—4, стр. 199—233; књ. VI, 7—9, стр. 29—326; 10—12, стр. 433—461.

¹¹ ИЗ, 1950, III, књ. V, 4—6, стр. 224—244; књ. VI, 7—9, стр. 327—346; 10—12, стр. 462—493.

¹² ИЗ, 1948, I, књ. I, 1—2, стр. 69—84; 3—4, стр. 189—208; 5—6, стр. 320—337; књ. II, 1—2, стр. 65—77.

¹³ ИЗ, 1949, II, књ. IV, 4—6, стр. 180—194; 1950, VII, књ. V, 1—3, стр. 94—106.

¹⁴ ИЗ, 1948, I, књ. I, 1—2, стр. 85—98; 3—4, стр. 209—229; 5—6, стр. 338—356; књ. II, 1—2, стр. 78—88; 1949, II, књ. III, 3—4, стр. 201—212, књ. IV, 4—6, стр. 195—214.

¹⁵ ИЗ, 1950, III, књ. V, 1—3, стр. 107—130.

¹⁶ ИЗ, 1949, II, књ. III, 3—4, стр. 213—220; 5—6, стр. 323—330.

¹⁷ ИЗ, 1948, I, књ. 1—2, стр. 99—112; 3—4, стр. 230—237; 5—6, стр. 357—362; књ. II, 1—2, стр. 107—124.

у 1949. години покренут „Зборник за изучавање Његоша“. Поводом стогодишњице Његошове смрти био је планиран један зборник радова о Његошу, али та се намјера није остварила. То је надомјештено многим чланцима и праћом који су тим поводом објављени у „Историјским записима“, као и књигом Риста Драгићевима „Чланци о Његошу“ коју је издала цетињска „Народна књига“. Нешто касније Институт је издао и „Његошеву биљежницу“ (1956).

Првих година научни планови су се углавном ослањали на рад и интересовање већ затечених научних кадрова у Црној Гори и ван ње. Па и прве студије које је Институт објавио били су радови завршени у претходном, међуратном периоду (Душан Лекић: „Спољна политика Петра I Петровића Његоша“ (1950); Мило Вукчевић: „Црна Гора и Херцеговина уочи рата 1874 — 1876“ (1950); нешто касније, у издању Научног друштва али бригом Института, издата је књига Душана Вуксана „Петар I Петровић Његош и његово доба“ (1951).

Инсистирано је да чланови Института и други спољни сарадници научно обрађују поједине проблеме, па су понекад планирани и рокови завршетка тих радова. То нарочито важи од 1953. године. Поменућемо само неке радове и теме који се у овим годинама појављују у плановима Института, а на којима је требало да раде чланови Института и спољни сарадници: Друштвено-економски односи у Црној Гори до краја XVIII в., Марко Миљанов и Преглед НОБ Црне Горе (Јагош Јовановић), Финансије Црне Горе 1860 — 1914 (Р. Драгићевић), Међународни односи Црне Горе после берлинског уговора (А. Лаиновић), Спољна политика Црне Горе (И. Радосавовић), Поморство у Боки Которској (Антон Милошевић), Црна Гора у I свјетском рату (П. Шоћ), Просветне прилике у Санџаку (Љ. Дурковић—Јакшић) и др. Али било је тешкоћа у реализацији ових планова, јер се они нијесу ослањали на професионално научно особље Института. У записнику од 23. XII 1954. каже се „Тенденција нашег рада је била да имамо што мање сталних научних сарадника у установи, а што више спољних сарадника који раде хонорарно по конкретним задацима“. Због тога од напријед наведених планираних радова завршен је и објављен само рад Ј. Јовановића „Марко Миљанов“, а Илија Радосавовић је написао рад „Међународни положај Црне Горе у XIX вијеку“, који је аутор сâм објавио 1960. године. Истина, поједине дјелове ових и других проблема обрађивали су чланови Института и спољни сарадници преко „Историјских записа“, тако да су они у овом периоду дали много значајнији допринос научној обради црногорске историје чланцима објављеним у „Историјским записима“, него преко посебних студија.

Од формирања Одјелења за историју Боке Которске још више су активирани научне снаге са овог подручја, тако да су у „Историјским записима“ објавили многе радове, а и сами су покренули „Годишњак поморског музеја у Котору“, у коме су та-

кође објављивали своје радове. Осим тога, Ристо Ковијанић и Иво Стјепчевић обрадили су за потребе Института дио историје културног живота старог Котора, па је њихов рад Институт објавио у двије књиге 1958. године. Др Ђорђе Миловић је проучавао Херцеговски архив, па је Институт 1959. године издао његов рад „Прилог проучавању кривичних судова добрих људи у комунистади топаљској“.

На сједници Института од 2. јуна 1955. године истакнута је потреба активнијег бављења историјом државе и права, привредном историјом и народноослободилачком борбом. Као што смо видјели, формирано је одјељење за историју државе и права, а одјељење НОБ је постојало још од почетка. Сада се успоставља тјешњи контакт са Историјским одјељењем ЦК СК ЦГ и у сједници са њим се планирају извјесни радови. Истакнута је потреба да и „Историјски записи“ више обрађују народноослободилачку борбу (записник од 26. I 1956).

Историјом државе и права бавили су се Томица Никчевић, који је радио у Научном друштву, и Н. С. Мартиновић. Никчевић је из те области написао студију: „Политичке струје у Црној Гори у процесу стварања државе у XIX вијеку“ (1958), а Н. С. Мартиновић — „Валтазар Богшић — Историја кодификације црногорског имовинског права“ (1958).

Привредном историјом се бавио Мирчета Ђуровић, па је, поред осталог, у том периоду објавио студију „Трговачких капитал у Црној Гори у другој половини XIX и почетком XX вијека“ (1958).

Да би се поспјешило научни рад, на сједници Института од 6. септембра 1955. године изабран је научни савјет Института, чији су задаци били: а) да организује научни рад Института, б) да доноси перспективне планове рада Института, в) да одређује рецензенте на понуђене научне радове и г) да саставља буџет Института. У овај савјет изабрана су четири члана, и то: Јагош Јовановић, Саво Брковић, Н. С. Мартиновић и С. Мијушковић (записник од 6. IX 1955). Постоји записник само о једној сједници овог савјета. Изгледа да је његова активност ускоро замрла.

Институт је доприносио обради и упознавању црногорске историје и на тај начин што је публиковао поједине готове радове. Тако је, поред већ наведених, у овом периоду омогућио публикавање или је публиковао и следеће мање и веће радове: „Опранци за историју Црне Горе“ В. Врчевића, „О најтамнијем одељку бароког родослова“ др Н. Радојчића, „Средњовјековно гробље код Петрове цркве у Никшићу“ од Д. Сергејевског, „Нека борбена дејства II ударног корпуса у првој половини 1944. године“ од П. М. Вишњића, „Димитрије Вујић“ од др Љ. Дурковића— Јакшића, „Црна Гора у доба владике Данила“ од др Г. Станојевића, „Ђурађ II Бранковић деспот Илирика“ од др Ј. Радоњића; „Косовска битка од др Г. Шкриванића; „Географски материјализам“ од др М. Милутиновића.

Посебну улогу у извршењу задатака Института одиграли су „Историјски записи“, у којима су осим чланова и сарадника Института објављивали своје радове и многи други историчари. Може се рећи да је у овом периоду највећи дио својих научних задатака Институт остварио управо преко „Историјских записа“.

У овом периоду као чланови или сарадници у раду Института учествовали су: Нјико С. Мартиновић, директор Института од оснивања до 1949. године, Јагош Јовановић, директор Института од 1949. до краја 1967, Андрија Лајновић, директор Института у 1958. години, затим Ристо Драгићевић, др Јефто Миловић; Јован Вукмановић, Милутин Пламенац, Јован Ивовић, Игњо Злоковић, Петар Шеровић, Славко Мијушковић, др Перо Шоћ, Мирчета Ђуровић, Боко Пејовић, Томица Никчевић, Илија Радосавовић и др. И неке друге личности се у појединим периодима помињу као чланови Института, али нијесу учествовали на његовим сједницама (др Љ. Дурковић—Јакшић, др Н. Шкерозић, др Н. Радојчић).

С обзиром да у Институту није постојало професионалног научног кадра (осим директора и у појединим периодима по један, највише два асистента), увијек је постојала опасност да активност установе западне у кризу. Довољно је било да директор Института, из ових или оних разлога, не буде у стању да „гура ствари“, па да активност Института у многоме замре, јер чланови Института, ма колико жељели његов успјех, нијесу могли да му се потпуно посвете, јер су углавном били руководиоци појединих установа и потпуно ангажовани на својим радним мјестима. Ова чињеница је била стално присутна и на њу је често указивано на састанцима Института, када је било говора о научним задужењима и роковима до којих треба да се изврше. Због тога је Институт више личио на једно научно друштво историчара, него на модерну научну установу која је у стању да доноси чвршће научне планове и да се бори за њихово остварење.

Ову опасност, коју споменусмо, Институт није избјегао, јер у 1957. и 1958. години доживљава извјесну кризу своје активности, управо усљед напријед наведеног разлога. То је утицало и на орган Института („Историјске записе“), који тада излази само једном годишње, а његова редакција је престала да ради па је свеску за 1958. годину уредио сам ондашњи директор Института Андрија Лајновић.

Тражен је излаз из настале ситуације и надлежни су га видјели у извјесној реорганизацији Института. Почело се доношењем једне нове уредбе, од 26. септембра 1958, којом је ударен мало јачи акценат на научноистраживачке задатке Института. За разлику од раније уредбе, овом новом су обрађени организација и органи управљања Института, у складу са постојећим законским прописима којих није било приликом доношења прве уредбе. Уредбом је предвиђено доношење правилника о раду Института, којим је требало детаљније разрадити њене одредбе. Сада је и

назив Института промијењен. Раније се он звао: Институт за проучавање историје црногорског народа, а сада: Историјски институт НР Црне Горе.¹⁸

Осим доношења уредбе, одлучено је да се Институту припоји Историјско одјељење, односно Историјски архив ЦК СК ЦГ, како би се рад на историји радничког покрета и револуције што боље и успјешније организовао. У вези са тим одлучено је да се Институт пресели из Цетиња у Титоград.

Упоредо са тим мјерама прихваћено је схватање неких научних радника да Институт може извршити своје задатке само ако се буде ослањао у првом реду на свој професионални научни кадар.

Одредбе нове уредбе и друге одлуке и концепције о Институту реализоване су углавном током 1959. године, тако да ова година у извјесном смислу означава прекретницу у његовом раду.

Институт је пресељен са Цетиња почетком 1959. године, када је именован и први савјет Института. Савјет је одмах отпочео рад. Донесена су правила о раду Института, примљено је неколико научних радника на рад у Институту. Година 1959. прошла је углавном у организационом сређивању установе, која се следећих година, на бази постојећих и нових законских прописа, све више конституисала у самоуправну радну организацију. У вези са тим потпуно су измијењени улога и права чланова Института који нијесу били чланови радне заједнице. Те измјене су дошле до изражаја још у 1959. години. У извјештају о раду Института за ту годину каже се:

„Раније су сви главни проблеми рјешавани на сједницама чланова Института. То није било у складу са законом о организацији научног рада па се у току прошле године мјесто и улога сједница чланова Института битно измијенила. Оно што је раније рјешавано на тим сједницама сада се рјешава на сједницама Савјета Института, научностручног колектива (у који спадају чланови Института и научностручно особље, које ради у Институту) и одјељења Института.“

Касније, са даљим развијањем органа самоуправљања и самоуправних права чланова радне заједнице Института, улога ових чланова могла је доћи до изражаја само кроз чланство у појединим органима управљања Института.

Први савјет Историјског института именовало је Извршно вијеће Скупштине Црне Горе. Савјет је имао 9 чланова и мандат му је трајао двије године. Чланови овог савјета били су: Радован Лекић, као предсједник, Весо Ђурановић, Ристо Драгићевић, Игњо Злоковић, Ђуро Мрваљевић, Марко Поповић, Нико С. Мартиновић, Љубо Анђелић и Димо Вујовић. Почетком 1962. године изабран је нови савјет у саставу: Мирчета Ђуровић, као предсједник, Весо Ђурановић, Ристо Драгићевић, Игња Злоковић, Ни-

¹⁸ Службени лист НРЦГ, бр. 24— од 4. октобра 1958.

ко С. Мартиновић, Јован Вукмановић, Ђоко Пејовић, Љубо Анђелић и Димо Вујовић. Овај савјет је радио до средине 1964. године, када је на основу Основног закона о органима управљања у установама изабран нови савјет. Према овом закону, сви чланови радне заједнице су чланови савјета (ужи састав), а у Савјет улазе још и три члана које именује Извршно вијеће СРЦГ (шири састав). За чланове савјета Вијеће је именovalo Радивоја Шуковића, Милеву Гаговић и Миљана Радовића. Двије године касније, када је именован нови савјет, односно представници друштвене заједнице у радној заједници Института њих више није именovalo Извршно вијеће, већ су то били представници ЦК СК ЦГ, Главног одбора, односно Републичке конференције ССРНЦГ и Друштва историчара Црне Горе. 1966. године то су били другови: Михаило—Бебо Брајовић, Васо Стајкић и Мило Стругар, а 1968. године: Владимир—Туша Поповић, Данило Ивановић и Вукашин Радоњић. Средином 1964. године изабран је још један орган управљања у Институту — Управни одбор од 5 чланова, а у септембру 1966. још један нови орган — Научно вијеће од 7 чланова. Чланови Вијећа били су: Димо Вујовић, председник, др Бранко Павићевић, др Томица Никчевић, др Бранко Петрановић, Милош Милошевић, др Ђоко Пејовић и Радоје Пајовић. Законима, а затим правилима и посебно Статутом Института, који је донесен 1965. године, опширно су обрађене дужности ових органа. Они су за протекло вријеме успјешно обавили све своје послове и оправдали своје постојање.

Поменули смо да је послѣ доношење уредбе у септембру 1958. и сељења Института у Титоград почетком 1959. године једна од главних брига била формирање професионалног научног кадра Института. Већ крајем 1959. године у Институту је радило 9 научних радника. Од тада па до данас број научних радника у Институту кретао се од 9 до 11. То су, осим у неколико случајева, већином били млађи научни радници, који су научну каријеру почињали у Институту. Зато је посебна брига поклоњена усавршавању и уздизању ових кадрова.

Научни радници су распоређени на рад у два научна одјељења, и то одјељење за историју Црне Горе до 1918. године и одјељење за историју Црне Горе послѣ 1918. године. Ова два одјељења су предвиђена правилима, која су донесена 1959. године, и та основна подјела остала је непромијењена за протеклих 10 година.

С обзиром на постојање професионалног научног кадра сада је било могуће доносити чвршће и дугорочније планове научног рада Института. Још 1959. године, иако се тада радило на организацији и смјештају Института, ударен је основни темељ планске оријентације научноистраживачког рада Института. На сједници научног стручног колектива Института 25. II 1959. расправљано је о плану рада за 1959. годину, па су, како то у извјештају Института за 1959. годину стоји, „поред осталих истакну-

ти следећи задаци: продужити и даље организовати рад на истраживању црногорских племена. Закључено је затим да се периоду књаза односно краља Николе посвети посебна пажња, а посебно међународним односима Црне Горе (Односи српско-црногорски, руско-црногорски, италијанско-црногорски итд.).

У вези са периодом послје 1918. год. закључено је да се приступи обради појединих проблема као: Партија и избори, првомајске прославе, колективни уговори и штрајкови, демонстрације, прогони комуниста, развитак омладинског покрета итд. Предвиђено је и писање једне хронологије НОБ у Црној Гори, као и једне монографије о развоју народне власти“.

Ова оријентација је потврђена и разрађена и на састанку колектива од 23. септембра 1959. године, када се примљено научно особље окупило у Институту. Професионално научно особље је ангажовано на обради новије и најновије историје, тј. периода књаза односно краља Николе и историје Партије и НОБ. Али није испуштен ни ранији период, а посебно проблем црногорских племена. Ангажован је Ристо Ковијанић да тај проблем обрађује на основу Которског архива. Покушано је да се нешто слично уради и са праћом Дубровачког архива, али је то остало без резултата. „Осим овога“, каже се у извјештају Института за 1959. годину, „Институт је ступио у контакт са низом научних радника који се баве проблемом црногорских племена и уопште историјом Црне Горе од XV вијека па даље. Као резултат те сарадње се и појавио један број „Историјских записа“, који је био искључиво посвећен проблематици црногорске историје XVI и XVII вијека.“

У 1959. години учавала се потреба за једним перспективним планом рада Института.

У следећој, 1960. години, на бази оријентација датих у претходној години направљен је петогодишњи план рада Института за период 1961 — 1965. То је био један оквиран план рада, који је полазио не само од научних снага Института већ је рачунао и на спољне сараднике. Ево тог плана рада, како је наведен у извјештају о раду Института за 1960. годину:

I

Одјелење за историју Црне Горе до 1918. године

У први план рада овог одјелења истакнут је период од 1851 — 1918 године. Ово је урађено из тих разлога што је овај најзначајнији и најинтересантнији период црногорске историје врло мало обрађен. Тачније до сада немамо озбиљнијих научних радова о овом периоду. Грађанска историографија је поклањала већу пажњу ранијим периодима, а период књаза, односно краља Николе је мало обрађиван, а и то пристрасно и неправилно. Без

обраде и разумијевања овога периода црногорске историје није могуће обрадити и схватити догађаје послје 1918. год. па се показало нужно да баш наши историчари марксистички приступе обради овога периода. То су разлози због којих је одјељење ставило овај период у први план овога интересовања. Тако ће се у наредном периоду обрађивати следећи проблеми:

1. Друштвеноекономски односи

а) Аграрни односи — пољопривреда, шумарство и сточарство; б) Индустрија и занатство; с) Емиграција и имиграција; д) Поморство и рибарство; е) Саобраћај; ф) Трговина и банкарство; г) Финансије.

2. Друштвено политички развитак и уређење

а) Уједињење Црне Горе и брдских племена; б) Ослободилачки ратови и територијално ширење Црне Горе; с) Структура државног уређења Црне Горе; д) Судство и законодавство; е) Политичке борбе у Црној Гори; ф) Аустроугарска окупација Црне Горе.

3. Спољнополитички односи Црне Горе

а) Однос са Србијом; б) Односи са Русијом, с) Односи са Аустријом; д) Односи са Турском; е) Односи са Италијом; ф) Односи са другим земљама — Француска, Њемачка, Енглеска, САД и др.

Осим на периоду 1851 — 1918. радиће се и на ранијим периодима, а посебно ће се посветити пажња оним периодима и проблемима, који су до сада мање и слабије обрађивани. Тако ће се обрађивати следећи проблеми:

1. Црногорска племена (постанак, развитак, унутрашњи односи)
2. Црна Гора од Шћепана Малог до битке на Крусима
3. Поморство Боке Которске
4. Француска власт у Боки Которској за вријеме Наполеона.

Осим овога поједини научни радници ће продужити са даљим изучавањем периода Петра I и Петра II, као и оним ранијим.

У наредном петогодишњем периоду, посветиће се пажња и објављивању архивске праће. Тако ће бити објављено:

1. Грађа из руских архива
2. Грађа о активности Централне комисије у Боки 1813 — 1814. год.

На крају ће се приступити обради Албанског питања и то: а) Национално ослободилачки покрет у Албанији од Берлинског конгреса до 1912; б) Албанско питање од 1913 — 1921.

II

Одјељење за историју Црне Горе од 1918. до данас посвећује посебну пажњу историји Комунистичке партије и радничког покрета, као и историји НОБ. Али да би се ови проблеми потпуније и правилније обрадили нужно је обрадити и извјесне проблеме из друштвено-економског и политичког живота Црне Горе

између два рата. Тако ће се у наредном периоду радити на следећем:

1. Привредне прилике Црне Горе 1918 — 1941. (На ову тему се појавила већ једна књига С. Меденице, али је остало још низ проблема које треба обрадити).

2. Уједињење Црне Горе и Србије.

3. Грађанске политичке странке у Црној Гори, посебно Црногорска федералистичка странка.

4. Црногорски национални покрет.

5. Историја КПЈ у Црној Гори.

(Посебно ће се обрадити на нивоу чланака сваки значајнији догађај из историје Партије и радничког покрета: сваки штрајк, демонстрације, избори итд.).

Осим тога:

а) Комунисти и грађанске странке; б) Политика народног фронта у Црној Гори; в) Странка радног народа; д) Омладински покрет у Црној Гори; е) Борбе жена за право гласа у Црној Гори; ф) Синдикални покрет у Црној Гори; г) Положај радничке класе итд.

На крају би био написан један преглед историје КПЈ у Црној Гори.

6. Историје НОБ

а) Хронологија НОБ Црне Горе (детаљна хронологија војних и политичких догађаја; б) Историја народне власти у Црној Гори; в) Квислиншке формације у Црној Гори; д) Преглед НОБ Црне Горе 1941 — 1945.

Осим овога на нивоу чланака биће обрађени многи догађаји из НОБ. Помоћи ће се рад организације Савеза бораца и појединаца, који обрађују хронике појединих села, градова, општина или срезова.

У наредном петогодишњем периоду приступиће се писању и објављивању једне опширне историје Црне Горе. Ова историја би била обрађена у неколико томова. Тај посао се не може обавити за наредних пет година, али су већ сазрели услови за приступиће овом послу. Осим тога и третирање историје Црне Горе у савременим историјама народа Југославије, говори о потреби рада на једном посебном прегледу црногорске историје. Приступиће се формирању редакције за ову књигу, а у наредном петогодишњем периоду биће написан и објављен период до краја XVIII в. и то у једној или двије књиге. Прва година ће проћи углавном у дискусијама око физиономије књиге и о основним тезама књиге.“

На основу овог плана израђивани су годишњи планови рада. Њима су неке теме конкретније формулисане, преименоване или у по нечему допуњаване. Годишњим плановима рада било је могућно чвршће планирати само оне теме које су обрађивали стални научни радници Института. Тим плановима је одређивана динамика остварења појединих задатака, па су годишњи планови рада дијељени на тромјесечне планове.

Треба напоменути да се обради ових предвиђених подручја и тема није приступило чим је план донесен, јер су аутори морали да заврше већ раније започете радове, тако да су обради планираних тема могли да приступе тек у трећој, четвртој или посљедњој години овог петогодишњег периода. Неке планиране теме нијесу уопште обрађиване, јер аутори који су раније, у периоду консултација у вези са израдом плана, наговјестили жељу да раде поједине теме нијесу били у стању да се тих обавеза прихвате, или су пак од већ прихваћених обавеза одустајали.

Због извјесних оправданих закашњења, затим због тога што се период обраде појединих тема не поклапа са периодом за који је донесен петогодишњи план, многе од тих тема појављују се и у новом петогодишњем плану рада Института за период 1966 — 1970. године. И овај други петогодишњи план рада је прављен уз консултацију са историчарима који се баве црногорском историјом а раде ван Института. За ту консултацију Институт се обратио четрдесет двојици другова. Трудило се да се ангажује што више спољних сарадника на остварењу плана рада Института. Један дио другова се одазвао понуђеној сарадњи, па су и овим петогодишњим планом предвиђене многе теме које би радили спољни сарадници. Прихваћени су сљедећи основни правци истраживања и научног рада Института за период 1966 — 1970:

І Одјељење

Прво одјељење Историјског института бави се проучавањем историје Црне Горе до 1918. године.

І. ПЕРИОД ФОРМИРАЊА ЦРНОГОРСКИХ ПЛЕМЕНА (XV — XVII в.)

О овом периоду црногорске историје до сада је доста писано, али у нашој историографији још има неслагања о основним проблемима из овог периода.

1. Турска грађа о Црној Гори (XV — XIX в.).
2. Помени црногорских племена у Которском архиву.
3. М. Милорадовић и И. Лукачевић у Црној Гори 1711 — 1712. године.
4. Југословенске земље у млетачко-турским ратовима од XV — XVIII.

II. ЦРНА ГОРА У ДОБА ПЕТРА I И ПЕТРА II

О овом периоду црногорске историје такође је доста писано, али је остало још прилично непознате и неискоришћене грађе, првенствено из руских архива. На основу те грађе написаће

се неколико радова о Његошу. Осим тога публиковала би се непозната грађа о овом периоду.

5. Преписка Петра II Петровића Његоша.

6. Марко Ивелић, Живот и рад.

III. ЦРНА ГОРА У ПЕРИОДУ РАЗВИТКА МОДЕРНЕ ДРЖАВЕ 1851 — 1918.

А) Државно и друштвено-политичко уређење Црне Горе

7. Државно уређење Црне Горе 1851 — 1878.

8. Уставне и политичке борбе у Црној Гори почетком XX вијека,

9. О државним реформама у Црној Гори 1902 — 1903.

Б) Спољна политика Црне Горе:

10. Спољна политика Црне Горе 1856 — 1860.

11. Односи Црне Горе и Француске 1860 — 1914.

12. Односи Црне Горе и Србије 1903 — 1918.

13. Црна Гора у плановима Аустро-Угарске 1903 — 1914.

14. Италија и Црна Гора почетком XX вијека.

В. Борба за територијално проширење и утврђивање граница:

15. Црна Гора уочи кримског рата 1851 — 1854.

16. Ослободилачки покрет у Горњем Полимљу и укључивање Васојевића у састав црногорске државе.

17. Извршење одлука Берлинског конгреса о Црној Гори.

18. Односи на црногорско-турској граници према Санџаку 1878 — 1912.

19. Скадарска криза 1913. године.

Г. Културна историја:

20. Просвјетни и културни развитак у Црној Гори 1851 — 1916.

Д. Привредна историја:

До сада је прилично урађено на проучавању привредне историје Црне Горе овог периода. Продужити се даље проучавање појединих привредних грана као на примјер шумарство и ловство.

21. Шумарство, шумарска политика и ловство у старој Црној Гори.

IV. ИСТОРИЈА БОКЕ КОТОРСКЕ

Ово подручје је имало у много чему специфичан развој и историју, па ће му се посветити посебна пажња.

22. Активност бокелских помораца на подизању економског и просвјетно-културног живота Трста у XVIII и XIX вијеку.

23. Типови бокелских једрењака.

24. Анализа античких извора за црногорско приморје.

25. Сталешке борбе у Котору од XIV — XVIII вијека.

26. Француска владавина у Боки.

27. Успон поморске привреде у Боки у XVIII вијеку.

V. РАД НА ИЗДАВАЊУ ГРАЂЕ О ЦРНОЈ ГОРИ

Нужан предуслов за обрађивање појединих проблема из црногорске историје представља издавање грађе, а посебно турске која је до сада била најмање позната и коришћена, зтим грађе из Которског архива о црногорским племенима и француској власти у Боки Которској, најзад грађу за XIX вијек а посебно о Његошу.

VI. РАД НА ВИШЕТОМНОЈ ИСТОРИЈИ ЦРНЕ ГОРЕ

Продужиће се рад на вишетомној историји Црне Горе тако да ће се у овом периоду појавити I, II и III књига (од укупно 7).

28. Црна Гора 1796 — 1851.

29. Црна Гора 1852 — 1878.

30. Црна Гора 1878 — 1918.

VII. БИБЛИОГРАФИЈА И ИСТОРИОГРАФИЈА

Не постоји солидних библиографија ни прегледа црногорске историографије, зато ће се у наредном периоду томе посветити извјесна пажња.

Као што се види највише пажње биће посвећено другој половини XIX и почетку XX вијека, јер овај период није до сада систематски изучаван. Осим тога ово је један од најзначајнијих периода црногорске историје, када се Црна Гора значајно територијално проширује и конституише као модерна држава у којој се развија праћанско друштво. Изучавање овог периода је неопходно да би се схватили процеси који су се одвијали и послје 1918. године.

II Одјељење

Друго одјељење Историјског института се бави проучавањем историје Црне Горе послје 1918, а посебно историјом Комunistичке партије и револуције.

I. ИСТОРИЈА ЦРНЕ ГОРЕ 1918 — 1941.

A. Историја КПЈ 1919 — 1941.

31. КПЈ у Црној Гори 1919 — 1929.
 32. Учесће жена Црне Горе у револуционарном покрету 1918 — 1945.

B. Политичке прилике у Црној Гори:

33. Економске и политичке прилике на црногорском селу 1918 — 1941
 34. Црногорско национално питање.
 35. Црногорска федералистичка странка.
 36. Грађанске политичке странке у Црној Гори.

B. Привредна историја и развитак радничке класе:

37. Привреда Црне Горе између два рата.
 38. Настанак и организовање радничке класе у Црној Гори 1918 — 1941.

Г. Културна просвјетне прилике:

Ова проблематика није обрађивана, па ће се направити један преглед просвјетног, културног и научног рада у Црној Гори за тај период.

39. Културно просвјетне прилике у Црној Гори 1918 — 1941.

Д. Библиографија

Радиће се на библиографији црногорске штампе између два рата.

40. Библиографија црногорске штампе 1918 — 1941.

II. ИСТОРИЈА НОБ

A. Оружане акције и развитак партизанских одреда у Црној Гори:

41. Црногорски партизански одреди (Зетски, Бијели Павле, Никшићки, Комски и Ловћенски).
 42. Слободна територија у периоду устанка и прерастање устанка у рат југословенских народа, јули 1941 — јануар 1943. године.
 43. Форсирање Неретве и Дрине.

Б. Политика КПЈ у НОБ:

44. Однос КПЈ према припадницима грађанских партија у Црној Гори у току НОБ — народноослободилачки фронт.

45. НОБ у Црној Гори од средине 1942. до капитулације Италије.

46. Стара Црна Гора у НОБ.

47. Народна власт у Црној Гори 1941 — 1945.

48. Црногорска народна омладина.

49. Партизанска штампа и средства информација у Црној Гори 1941 — 1945.

50. Организациони развитак КПЈ у Црној Гори 1941 — 1945.

51. Лијеве грешке КПЈ у Црној Гори у првој години НОР.

52. НОП у окупираним градовима.

В. Политика окупатора и квислинчких организација:

53. Четнички и федералистички покрет у Црној Гори 1941 — 1945.

54. Затвори и концентрациони логори.

III. РАД НА ВИШЕТОТМНОЈ ИСТОРИЈИ ЦРНЕ ГОРЕ

55. Црна Гора 1918 — 1941.

IV. ПРИКУПЉАЊЕ И ИЗДАВАЊЕ ГРАЂЕ

У оквиру једне општејугословенске акције за издавање извора о историји радничког покрета и КПЈ биће припремљено неколико књига најзначајнијих докумената који се односе на предатни и ратни период.

56. Грађа о историји радничког покрета и социјалистичке револуције у Црној Гори (неколико књига).

V. МЕТОДОЛОГИЈА НАУЧНОГ ИСТРАЖИВАЊА

57. Методолошко-хеуристички проблеми савремене историје.“

Ускоро по доношењу овог плана неки аутори су одустали од обраде својих тема, а неки су их обрадили тако да их Институт није могао прихватити. Најзад, Институт је неким ауторима препоручио да за своје завршене радове нађу друге издаваче, јер није било изгледа да ће он у догледно вријеме обезбиједити средства за њихово публиковање. Овдје треба нагласити да Институт још није успио да спољне сараднике, који раде на обради појединих задатака из овог плана, веже за себе и уговорним обавезама, јер се није успјело да се од фонда за финансирање научних

дјелатности за то обезбиједе потребна финансијска средства. То, наравно, угрожава извршење овога плана. Ипак, с обзиром да се ови планови углавном ослањају на професионални научни кадар Института, они ће значајним дијелом бити испуњени. Институт је редовно обавјештавао јавност о извршењу тих планова, поред осталог и на тај начин што је опширне годишње извјештаје о раду редовно објављивао у „Историјским записима“, тако да је јавност могла редовно да прати како рад Института у цјелини тако и рад сваког појединца који у њему ради.

Шта је у протеклом десетогодишњем периоду урађено на реализацији тих планова? — Институт је као посебна издања објавио сљедеће радове: „Именик географских назива средњовјековне Зете“ (1959) од др Гавра Шкриванића; „Помену црногорских племена у которским споменицима“ (XIV — XVI в) књ. I (1963) од Риста Ковијанића; „Бокоаторска сликарска школа XVII — XIX в.“ (1960) од Павла Мијовића, „Црногорске финансије 1860 — 1915“ (1960) од др Мирчете Ђуровића, „Аграрни односи у Црној Гори (1878 — 1912)“ (1959) од др Жарка Булајића, „Исељавање Црногораца у XIX вијеку (1962) од др Ђока Пејовића, „Историја рибарства и поморства Црне Горе до 1918. године“ (1960) од Динка Франетовића, „Комунице у Црној Гори у XIX и почетком XX вијека“ (1966) од др Љубинке Богетић, „Капиталистичко искоришћавање шума у Црној Гори“ (1963) од др Душана Вучковића, „Уједињење Црне Горе и Србије“ (1962) од др Дима Вујовића, „Црна Гора за вријеме првог свјетског рата“ (1963) од др Николе Шкерковића, „Народноослободилачка борба у Црној Гори 1941 — 1945 — Хронологија догађаја“ (1963) од Зорана Лакића, Радоја Пајовића и Гојка Вукмановића, „ЗАВНО Црне Горе и Боке — Збирка докумената“ (1963), припремио Зоран Лакић.

Осим тога, у том периоду радници Института су објавили код других издавача сљедеће књиге: „Новчани заводи“ (Цетиње 1960, Народна књига) од др Мирчете Ђуровића, „Град на Тари“ — хроника Колашина и „Ливањска легенда“ од Љуба Анђелића, „Књегинја Даринка — политичка активност“ (Обод 1968) и „Године ратне — из борбе у Цетињу и италијанским логорима 1941—1943“ од др Дима Вујовића.

Неки радови из наведених планова објављени су у „Историјским записима“, као нпр. „Разграничење Црне Горе и Турске 1868 — 1869“ од Радомана Јовановића, „Односи Црне Горе и Србије 1878 — 1903“ (у више чланака) од Новака Ражнатовића и „О грешкама КПЈ у Црној Гори 1941 — 1942. године“ од Ђура Вујовића.

Осим публикованих, из плана је завршено још 12 радова који се налазе у штампи или су у рукопису. То су сљедећи радови: „Црна Гора у првом свјетском рату“ (у плану се наводи као Аустроугарска окупација Црне Горе) од др Новице Ракочевића, „Просвјетни и културни развитак у Црној Гори 1851 — 1916“ и

„Односи на црногорско-турској граници према Санџаку 1878 — 1912“ од др Ђока Пејовића, „Дрвна индустрија у Црној Гори 1878 — 1941“ и „Шумарска политика и ловство у старој Црној Гори“ од др Душана Вучковића, „Односи Црне Горе и Србије 1860 — 1878“ од Радомана Јовановића, „Односи Црне Горе и Србије 1903 — 1914“ од др Новице Ракочевића, „Односи Црне Горе и Француске 1860 — 1914“ од др Дилма Вујовића, „Напредни омладински покрет у Црној Гори 1918 — 1941“ од Јована Бојовића, „Четници и сепаратисти у Црној Гори 1941 — 1945“ од Радоја Пајовића, „Ловћенски одред и његово подручје (стара Црна Гора) у НОБ“ од Ђура Вујовића и „Жене Црне Горе у револуционарном покрету“ од групе аутора (Р. Јовановић. Ј. Бојовић, З. Лакић, С. Станишић и Р. Пајовић).

Посебно мјесто у реализацији научног плана рада Института одиграли су „Историјски записи“, у којима су радници Института и спољни сарадници објавили од почетка 1959. до средине 1968. године 361 чланак и прилог на 7.212 страница. Ти радови су били посвећени свим периодима црногорске историје.

Када се говори о плановима рада Института и ономе што је до сада од тих планова остварено, чини ми се да посебно треба нагласити чињеницу да се Институт није ограничио само на политичку и дипломатску историју, већ је дужну пажњу покљонио и привредној и културној историји, трудећи се да се живот човека с овог подручја сагледа у свим његовим манифестацијама и открију до сада мало познате димензије његове. Због тога није избјегавао да обрађује теме које на први поглед изгледају уско стручњачке. Чини се да је то нужна фаза у обради оних области које до сада у нас нијесу биле предмет научне обраде.

Као што се из наведених података види, најмање је урађено на издавању грађе. Треба поменути да је у међувремену овом проблему нешто више пажње посветио Државни архив на Цетињу, па је објавио двије књиге докумената: „Паштровске исправе XVI — XIX“ (1959) и „Црногорске исправе XVI — XIX“ (1964). Историјски архив односно Историјска комисија ЦК СКЦП такође је издавала грађу. Покренут је „Зборник грађе за историју радничког покрета Црне Горе“, па су од 1958. до 1960. године изашле његове четири књиге у којима је објављена предратна партијска и ратна партизанска штампа.

Институт је већ предузео кораке да обнови систематско издавање грађе из историје радничког покрета и НОБ Црне Горе. Већ идуће године, поводом 50-годишњице формирања КПЈ, изаћи ће I књига докумената за период 1918 — 1928. године. Именовани су редакција и приређивач ове књиге докумената.

Али, иако је у петогодишњем плану предвиђено издавање грађе и за ранији период, још није одлучено како приступити том послу. Институт је о томе више пута расправљао, али ће бити потребно да се о томе још разговара и изради један дугогодишњи план издавања грађе, о чему би се старала посебна ре-

дакција. Можда пут ка издавању ове грађе треба потражити у интеграцији напора и средстава Института, Архива и неких других установа.

У петогодишњем плану који је донесен 1960. године предвиђено је формирање редакције за вишетомну историју Црне Горе. Институт је, у заједници са Историјском комисијом ЦК СК ЦГ, извршио све припреме за формирање ове редакције, па је 1961. године Уредбом Извршног вијећа редакција и формирана као посебна установа са којом Институт тијесно сарађује. До сада је редакција издала I књигу све историје, а у припреми за штампу су II и III књига.

Ваља напоменути да је вођена стална брига да научни радници Института што потпуније користе домаћу и страну грађу за обраду напријед наведених тема, како би проблеми били, што потпуније и свестраније обрађени. У ту сврху им је омогућено да проведу потребно вријеме у домаћим и страним архивима. На истраживачком раду ван Института они су у просјеку проводили по 30 дана годишње. Рад у иностраним архивима није више привилегија ускога круга историчара из великих центара. Редовна је пракса да научни радници и сарадници Института раде у највећим иностраним библиотекама и архивима и да отуда доносе исписане, микрофилмоване и фотокопиране хиљаде и хиљаде докумената драгоцених за изучавање црногорске историје. За протекли период од радника Института на истраживању у иностранству боравили су др Димо Вујовић два пута у Паризу, гдје је провео око 12 мјесеци и за потребе Института, у Архиву Министарства спољних послова, микрофилмовао из фонда Цариградског посланства и Скадарског конзулата сва документа која се односе на Црну Гору за период 1860 — 1878; залагањем Славка Мијушковића за потребе Института микрофилмована је комплетна архива француског посланства у Црној Гори од 1879. до 1896. год.; др Новица Ракочевић боравио је два пута у Бечу, укупно 12 мјесеци, гдје је, осим исписа, микрофилмовао и фотокопирао око 10.000 страница разних докумената за историју Црне Горе 1902 — 1918; у Москви и Лењинграду Радоман Јовановић је на раду провео 6 мјесеци, а Јован Бојовић 10 мјесеци.

Иначе за протеклих 10 година на остварењу наведених научних задатака у Институту су радили сљедећи другови: др Димо Вујовић, директор Института од 1. јануара 1959, др Мирчета Ђуровић, др Ђско Пејовић, др Душан Вучковић, др Новица Ракочевић, Љубо Анђелић, Радосје Пајовић, Зоран Лакић, Новак Рајнатовић, Радоман Јовановић, Буру Вујовић, Јован Бојовић, Гојко Вукмановић, Славко Станишић, Павле Милошевић, Милан Ивановић.

Када се говори о научном раду и остварењима црногорске историографије, мора се поменути и научна критика. Али њој Институт и научне снаге у Црној Гори нијесу поклонили потребну пажњу. Истина, било је критика и полемика, али су се

оне често претварале у обрачун, јер су критиковани научну критику схватили као лични напад, па је долазило до љутње, хлађења личних односа, прекидања сарадње итд. Таква атмосфера је негативно утицала на развој и његовање научне критике, тако да радови који заслужују критику пролазе без нужног научног реаговања, или се пак објављују радови који не заслужују публиковање, тако да извјесни људи имају несрећу да им се објави све што напишу и како напишу, што доводи до слабљења потребног научног критеријума и сл.

У нас још увијек има појава романтичарског и некритичког вредновања појединих појава, првенствено из наше културне прошлости, на што се мора реаговати. Прошлост Црне Горе има толико вриједности, да ми немамо потребе да сада трагамо, боље рећи измишљамо некакве нове вриједности. Ако ми успијемо да истражимо и обрадимо стварне вриједности из црногорске прошлости, биће ту довољно славе за овај народ, па му не треба придавати и оно што му не припада. Као што треба да нам је стран негативски, нихилистички однос према вриједностима прошлости, не мање треба да нам је стран и некритички и романтичарски однос према тим вриједностима. Зато треба развијати конструктивну научну критику. Политика „незамјерања“, „мира у кући“ када се ради о научном вредновању створеног, у ствари је кратковида и дубоко штетна, политика која највише штете наноси управо ономе ко је поштеђен критике, особито ако се ради о млађим научним радницима.

Улога и задаци Историјског института и његовог научног особља не исцрпљују се само радом на неколико планом предвиђених тема. За протеклих 20 година он је био стално присутан у културном и друштвено-политичком животу Црне Горе — као иницијатор, организатор или учесник у многим прославама и манифестацијама којима су обиљежавани значајни датуми из наше културне или политичке прошлости.

Поменућемо неке од тих манифестација: 460-годишњица Ободске штампарије, 150-годишњица Његошевог рођења; 100-годишњице Његошеве смрти, Вукове смрти, граховске битке, Омерпашиног напада на Црну Гору; затим 50-годишњице: I балканског рата, I свјетског рата, мојковачке битке, октобарске револуције, 40-годишњица формирања КПЈ, десетогодишњица, двадесетогодишњица и 25-годишњица тринаестојулског устанка, 20-годишњица и 25-годишњица ЗАВНО Црне Горе и Боке, 25-годишњица Острошке скупштине, као и годишњице других значајних догађаја из историје КПЈ и НОБ.

Ове годишњице су обиљежене многим чланцима у „Историјским записима“, а неким од њих су посвећене и комплетне свеске овог часописа. Поводом неких је Институт издао и посебне публикације („Битка на Праховцу 1858. у списима савременика“ и „ЗАВНО Црне Горе и Боке — збирка докумената“), или организовао научне скупове (25-годишњица тринаестојулског устанка)

и изложбе (40-годишњице КПЈ, 50-годишњица октобарске револуције). Осим тога, научни радници Института су поводом тих годишњица одржали десетине и десетине предавања у свим већим градовима Црне Горе и написали многобројне чланке за новине и радио.

Глас Института се чуо на многим конгресима, скупштинама, симпозијумима и другим научним манифестацијама у земљи и иностранству. На свјетским конгресима историчара одржаним у Стокхолму 1960. и Бечу 1965. присуствовали су представници Института, а на свим конгресима историчара Југославије поднијели су и научне реферате на теме из црногорске историје. Научни радници Института поднијели су научна саопштења и на неким међународним научним скуповима (први конгрес балканолога у Софији 1966, међународни научни скуп поводом 50-годишњице октобарске револуције у Москви 1967) и учествовали у раду југословенско-италијанске групе историчара на обради југословенско-италијанских односа од Ризорђимента до Рапалског уговора. Реферате и саопштења они су поднијели на сљедећим домаћим научним скуповима: поводом 50-годишњице I свјетског рата у Београду 1964, 25-годишњице устанка народа Југославије у Београду 1966, 100-годишњице предаје прадова Србији у Београду 1967, 50-годишњице октобарске револуције у Котору 1967, 100-годишњице првог радничког друштва у Осиеку 1967, 30-годишњице формирања КП Словеније у Љубљани 1967, 25-годишњице I засједања АВНОЈ-а у Бихаћу 1967. и 25-годишњице битке на Неретви и Сутјесци у Сарајеву 1968. Сами су организовали научни скуп у Титограду 1966. поводом 25-годишњице устанка црногорског народа и два скупа поводом књиге „Преглед историје КПЈ“. Они су читали научне радове на свим скупштинама Друштва историчара Црне Горе.

Најзад, свој допринос научном, културном и друштвеном животу Црне Горе, и шире заједнице, научни радници Института су дали својим радом у разним редакцијама часописа и књига, удружењима историчара и архивиста, одборима и комисијама Савезног и Републичког савјета за координацију научних дјелатности, комисијама за његовање традиција и прославама СУБНОР-а и ССРН Црне Горе, савјетима музеја, архива и библиотека, предавањима на семинарима, народним универзитетима, омладинским домовима, домовима ЈНА, школама итд. итд.

Присуство Историјског института у културном и друштвено-политичком животу Црне Горе овим се не исцрпљује, али је и напријед изложено сасвим довољно да укаже на погрешност оних схватања која на улогу и значај Института гледају само кроз десетак уговора Института са Фондом за финансирање научних дјелатности. Он за Црну Гору, а посебно за њену науку и културу, значи много више.

За протекло вријеме Институт је успио да формира прилично богату библиотеку, једну од највећих у Црној Гори. Да-

нас у библиотеци има око 16.000 наслова књига и око 3.800 свезака часописа. Број примјерака је и знатно већи, јер од многих књига има по два и више примјерака. Библиотека посједује, поред домаће, и страну литературу. Књиге се набављају куповањем, али и размјеном која се врши са 49 наших и 65 иностраних институција.

Библиотека нема потребних каталога, а то у многоме отежава њено коришћење. Нема ни потребног особља које би те каталоге могло радити. Зато је још мање могућно радити потребне библиографије, нужне за брз и ефикасан научни рад. Својевремено су научни радници били ангажовани за израду појединих библиографија. У годинама 1959. и 1960. они су колективно радили на библиографији периода књаза односно краља Николе и НОБ-а Црне Горе. Рађено је на попису књига и чланака из разних часописа и новина. Али, све је то доста аматерски рађено. Касније је склопљен уговор са једним спољним сарадником да за потребе Института направи библиографију црногорске штампе између два рата. Он је већ обрадио нека годишта „Слободне мисли“. Поводом 40-годишњице покретања „Записа“ Васо Јововић је направио опширну библиографију „Записа“ и „Историјских записа“ која је објављена у трећем јубиларном броју „Историјских записа“ за 1967. годину. То је користан и значајан рад.

Ради рјешавања појединих проблема библиотеке, Институт је био у сталном контакту са Централном народном библиотеком на Цетињу и почео да ради на неким плановима сарадње. Пошто нема изгледа да ће се стање особља библиотеке Института знатније побољшати, рјешења треба тражити у још тјешњем повезивању са Централном библиотеком, почев од рада на сређивању библиотеке па до израде појединих библиографија.

Осим књига, у библиотеци има 652 фасцикле грађе из старије црногорске историје. То су највећим дијелом поклон и откупи личних збирки појединих црногорских политичара, затим преписи из других архива и, најзад, 128 фасцикли грађе црногорске емигрантске владе. Осим тога, ту се чува и неколико стотина метара микрофилмова. Као што смо видјели, ова архива је настала у првом периоду рада Института. Од 1959. године она није знатније увећавана, јер се стало на становишту да то не треба радити. Чак је 1964. одлучено да се 128 фасцикли грађе црногорске емигрантске владе уступе Државном архиву, јер је природније да се она тамо налази. Али та грађа до сада није преузета због тешких смјештајних прилика Архива.

У саставу Историјског института ради и Архив за историју радничког покрета и НОБ Црне Горе. Архив је формиран почетком 1952. године, као Историјски архив ЦК СК ЦГ, са задатком да прикупља, сређује и обрађује архивску грађу о радничком покрету и НОБ Црне Горе и послитјератну грађу друштвено-политичких организација. Слични архиви постојали су код ЦК СКЈ и ЦК СК појединих република. Донесена је одлука да се партиј-

ска руководства ослободе ових послова, и да се архиви припоје институцима за историју радничког покрета или да сами прерасту у такве институције. Пошто у Црној Гори није било института за историју радничког покрета, а ни потребе да се такав институт формира, одлучено је да се овај архив припоји Историјском институту и на тај начин у оквиру Института појача рад на историји Партије и револуције. О Архиву је посебну бригу водило одјељење за историју послужења 1918. године. Радници овог одјељења су добијали конкретна задужења у вези с овим архивом, али усљед пораста њихових научних обавеза они су све мање пажње поклањали Архиву, па је требало појачати стручно особље у њему. Сада у Архиву раде 4 радника, и то шеф Архива, референт за мемоарску грађу, један архивски помоћник и дактилограф. Повремено је ангажован и један хонорарни радник.

У Архиву има 13.063 посебно регистрована документа. Они се односе на предратни и ратни период. Од тога су преко 900 разна сјећања, на неколико хиљада страница, партијских активиста из предратног и ратног периода. На овај период се односи још једна збирка од 160 докумената, затим 2.500 фотокопија из архиве Коминтерне и неколико посебних фасцикли (о Вукашину Марковићу и др.). Најзад, ту спадају и 30 фасцикли грађе из тужилаштва и 7 фасцикли грађе из Републичког секретаријата за унутрашње послове.

Архив је преузео и послужбени грађу појединих друштвено-политичких организација, као ЦК Народне омладине Црне Горе закључно са 1952. годином, ЦК СК Црне Горе такође закључно са 1952. годином, затим грађу Републичког вијећа Синдиката, средњих комитета СК Бар, Котор, Херцег-Нови, Петитије, Никшић, Пљевља, Иванград, Андријевица и Жабљак. Због недостатка простора ова грађа није даље преузимана, али сада су и за то створене могућности.

Архив стално попуњава своје збирке новопронађеним оригиналним документима, фотокопијама, микрофилмовима и преписима докумената. Али за многе важне догађаје из предратног и ратног периода није сачувано докумената, па је Институт посветио посебну пажњу анкетирању учесника тих догађаја и у ту сврху формирао посебну службу. Поменуто је да су у Архиву прикупљене изјаве од преко 900 другова и другарица, али овдје треба нагласити да се многи истакнути партијски и државни руководиоци, који би могли највише да кажу о појединим догађајима, не одазивају на сталне позиве да дају своја сјећања и изјаве.

Архив је посветио посебну пажњу заштити ове грађе, па је одлучено да се сва упрожена документа ламинирају, што је већ добрим дијелом и урађено.

Ваља напоменути да се дио особља Архива (шеф Архива Славко Станишић и референт за мемоарску грађу Павле Мило-

шевић) бави и научним радом и има задужења из плана научног рада Института.

У протеклом периоду Институт је остваривао сарадњу са многим научним и културним установама у Црној Гори и ван ње. Видјели смо да се у првим годинама Институт јавља као нека матична установа за све културне установе које се баве неким видом црногорске прошлости (музеји, архиви, библиотека и др.). Касније је са овим установама продужена сарадња, у коју су сврху одржавани заједнички или појединачни састанци. Вјероватно овдје нијесу искоришћене све могућности, па се о даљој сарадњи ваља договорити и направити конкретне и дугорочне планове.

Од научних институција ван Црне Горе Институт је највише сарађивао са Институтима за историју радничког покрета, директно и преко заједнице ових института, чији је члан и Институт у Титограду. Сарадња је остваривана у координацији научних планова, информацијама о грађи и литератури, организовању научних скупова итд.

За сву ову разноврсну активност Института финансијска средства је обезбјеђивала Република. Институт је прво био буџетска установа, затим установа са самосталним финансирањем и, најзад, од 1964. године Институт средства обезбјеђује путем уговарања обраде конкретних научних задатака са Фондом за финансирање научних дјелатности. Институт је на тај начин обезбјеђивао нужна средства за своју активност, али су искрсавале многе тешкоће због неблаговременог закључивања уговора и добијања средстава, што је доводило до неизвјесности и негативно утицало на извршење плана рада.

Врло акутан је проблем финансирање издавачке дјелатности Института, јер за те сврхе установа добија врло мало новца. Ради рјешавања овог проблема Институт је са издавачким предузећем „Обод“ склопио уговор о заједничком покретању једне едиције у којој би се објављивали значајнији радови које обради Институт. Прве књиге у тој едицији треба да се појаве у идућој години. Али тиме овај проблем није ријешен. Зато ће финансирање издавачке дјелатности и других активности Института бити и даље озбиљан проблем коме треба поклонити дужну пажњу.

Ово излагање о плодној научној и другој активности Института завршили бисмо констатацијом: иако су у претходном периоду и независно од Историјског института створена значајна дјела о црногорској историји, он је организатор или иницијатор свих најзначајнијих акција и подухвата у вези са: прикупљањем и сређивањем опромне архивске грађе у Црној Гори, њеним систематским изучавањем и на основу тога научном обрадом наше прошлости, он је активирао све потенцијалне научне снаге у овој области и формирао нове млађе научне кадрове, тако да управо у овој области имамо најбројнији научни кадар у Црној Гори. Довољно је поменути да је за протекло вријеме 12 чланова и

радника Института стекло докторат наука, а наредних мјесеци то ће урадити још 4 радника Института. Најбоља илустрација тих напора и резултата јесу 58 књига са својих око 20.000 страница, које су написали чланови, спољни сарадници и радници Института од којих је већина већ објављена као издања Института или његовом бригом код других издавача. Ако се томе дода 65 свезака „Историјских записа“ са 13.071 страницом, онда је то свакако импозантан збир од 123 свеске са око 33.000 страница. Додају ли се томе многи чланци које су радници Института објавили у другим часописима, неколико десетина научних саопштења на конгресима и научним скуповима и још већи број чланака за новине и радио, онда ће слика тих напора и резултата бити још рељефнија.

То је, без сумње, плодан биланс 20-годишњег рада Историјског института, који нам дозвољава да без оградe тврдимо да би без њега црногорска наука и култура била сиромашнија за многа значајна достигнућа и остварења.

Димо Вујовић